
KE TAUHI 'A E MALU 'A E KĀINGALOTU:

FAKAE'A 'A E FAKAMAMAHI 'I HE FĀMILÍ
PEA MO HANO TOKONIA KINAUTOLU.

Uniting Church in Australia
SYNOD OF VICTORIA AND TASMANIA

Ke tauhi 'a e malu 'a e Kāingalotu: Fakae'a 'a e Fakamamahi 'i he Fāmilí pea mo hano tokonia kinautolu.

Teolosiá mo 'etau Tuí

'Oku fakapapau'i 'e he Siasi Fakatahataha 'i 'Aositelēliá (Uniting Church in Australia) 'a e ngaahi mahino fakatohitapu mo fakalotu ko 'eni:

- Ko e kakai kotoa pē, na'e fakatupu ia 'o fakatatau ki he 'imisi 'o e 'Otuá, pea 'oku 'afio'i mo 'ofa'i kinautolu 'e he 'Otuá.
- Ko e tokotaha kotoa pē, 'oku 'ikai ala fakatatau hono mahu'ingá, pea ko hono tāau ke faka'apa'apa'ia. Ko e mo'ui 'a e tokotaha kotoa, 'oku fiema'u ia ke malu'i, na'a hoko 'a e tō'onga mo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá, ke ne tukuhifo ai 'a e lāngilangi 'o e 'Otuá.
- 'Oku fakatefito foki e 'ulungaanga 'o e Kalisitiané 'ia Sīsū, 'i he'ene mo'ui mo 'ene ngāue, 'a ia na'á ne 'ofa'i mo faka'apa'apa'i 'a e kakai fefiné mo e kakai tangatá, 'a e ta'ahiné mo e tamasi'i, pea mo e to'utangata kotoa pē.
- 'Oku tau fakatokanga'i, 'a e tokanga makehe 'a Sīsū ki he kakai 'oku 'ikai ha'anau mafai 'i he sōsaietí, pea mo kinautolu 'oku tukuhāusia.
- Ko 'etau taukavé, ke tu'unga tatau 'a e tangatá mo e fefiné, he ko 'etau faka'apa'apa ia ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pea 'oku tu'unga ai 'a 'etau faka'ikai'i ha fa'ahinga fōtunga pē 'o e fakamamahi.
- 'Oku tutupu e kakaí, 'o a'usia 'enau ngaahi taumu'á, 'i he taimi 'oku ha'ofia 'aki ai kinautolu, 'a e 'ofa, falala pea mo e malú – he 'oku 'ikai totonu ke nofo ilifia mo tailiili 'a e kakai.
- 'Oku ui kinautolu 'e he "Makatu'unga 'o e Fakatahatahá" (Basis of Union) (Palakalafi 11) ke tau 'unu atu 'o kau ki he ngaahi fepōtalanoa'aki 'iloá, fakahisitōliá mo fakasaienisi, pea tu'u 'o fengāue'aki mo e sōsaieti lolotongá, ki ha ngaahi founa 'e ala tokoni, ke mahino kiate kinautolu hotau founá mo 'etau misioná. Ko ia ai, kuo pau ke tau fakafanongo ki he ngaahi le'o, 'okú ne fakahā mai kiate kinautolu, fekau'aki mo e ngaahi fakamamahi 'i 'api mo e fāmilí (Domestic and Family Violence) peá ke loto'aki foki, ke kau atu ki he ngaahi ngāue ki hono fakangata 'a e ngaahi fakamamahi ni.
- Fakatatau ki he Makatu'unga 'o e Fakatahataha (Palakalafi 18), he ko e tui ia 'a e Siasi Fakatahatahá, 'oku fakafou mai 'i he me'a'ofa 'a e Laumālie Mā'oni'oni, ke fai 'e he 'Otuá hono fakatonutonu ma'u pē 'etau ngaahi fehālaaki 'i he mo'ui ni.

'Oku tau fakatokanga'i foki:

- 'Oku tau nofo 'i ha māmani 'oku lahi 'a hono fakamo'ulaloa'i 'o e hou'eiki fefiné.
- 'Oku 'i ai e kakai tangata fakamamahi, 'oku nau kau ki he ngaahi Siasi Faka-Kalisitiané, 'oku nau ngāue'aki 'a e ngaahi lea mei he Tohi Tapú, ke fakatonuhia'i'aki honau mafai makehe 'i he nofo fakafāmilí.
- Ki ha tui fakalotu mo ha akonaki 'okú ne faka'ai'ai 'a e fa'ahinga mafai faka-e-hauá ni, 'i he vā fengāue'aki 'a e fāmilí, 'okú ne tanumaki ai ha 'ātakai 'e fotungofua mei ai 'a e fakamamahi.
- Ko e fakapapau ko ia ki he fetauhi'aki 'i he nofo mali ke ta'engatá, 'oku 'ikai 'uhinga ia ke fakamamahi'i kae longo pea nofo atu pē. 'E 'i ai pē taimi, 'e hoko ai 'a e vete malí ia, ko e solova'anga totonu ia 'o e hoko atu 'a e mo'ui ki he kaha'ú.

'Oku tau fakamālō foki koe'uhí:

- ko kinautolu kuo nau lototo'a, ke nau fai ha fakamatala fakamo'oni mo vahevahe mai 'a 'enau ngaahi a'usiá, fekau'aki mo e fakamamahi 'i 'api, fakamamahi 'i he siasí pea mo e fakamamahi 'i he sōsaieti;
- ko e ngāue 'a e kakai ni'ihi, kau faiongoongó, mo e pule'angá, kuo nau fakamaama mo fakae'a mai ai 'a e palopalema lahi 'oku hoko 'i he fakamamahi 'i 'api mo e fāmilí.

Takihala mo e Ma'uhala

'Oku lahi 'aupito 'a e ngaahi takihala mo e ma'uhala fekau'aki mo e fakamamahi 'i 'api, pe ko hai 'oku fakamamahi'i pea mo ia 'okú ne fai 'a e fakamamahi.

Ngāue ke fai

Ko e talanoa Fakatātā:

Na'á ke talanoa mo ho kaungāme'a, 'o fekau'aki mo ha tokotaha 'i he Siasí, na'á ne fou mai 'i he hala fononga a'usia 'o e fakamamahi 'i 'api. Na'á ne talaatu, ko 'ene mahaló, 'oku fakalalahi pe vālau 'i 'api, ko e ngāue pē 'a e tokotaha na'e fakamamahi'i, (koe'uhí, he 'oku anga'aki pē ia 'e he kakai fefine).

Na'á ne talaatu, 'oku faingata'a ia ke tui ki he me'a kuo hokó, koe'uhí, he ko e husepānití, 'oku ngāue mālohi ia 'i he sōsaietí, 'oku 'ikai ke ne ma'u kava mālohi, pea 'oku ngāue pea ma'u pa'anga lelei. Ko 'ene talanoá, "Kapau na'e fakamamahi'i pehē, kuo fuoloa 'ene mavahe." Na'e faka'osi 'e he tokotahá 'ene talanoa 'aki 'ene pehē, ko e tokotaha fakamamahi, ko e tamai angalelei ia, pea neongo 'ene fakamamahi'i e fa'e 'a e fānaú, ka 'e 'ikai ke uesia ai e fānau ia, pea 'oku 'ikai totonu ke fakangatangata 'ene 'a'ahi kia kinautolú.

Ko e hā ha ngaahi takihala/ma'uhala 'okú ke lava 'o sio ki ai 'i he talanoa ko 'eni?

Ke tau vakai angé ki he ngaahi angamaheni 'e 5 ko 'eni.

Ko e ngaahi me'a ko ení, ko e 'omai ia mei he Uepisaiti Ngaahi Sitepu Malu (Safe Steps Website).

Ma'uhala: Ko e fakamamahi 'i he fāmili, 'oku hoko pē ia 'i he ngaahi lotofale 'oku masiva, ta'eako, mo ta'e'iloa/tukuhāusia/li'ekina.

MO'ONI: 'Oku hoko 'a e fakamamahi 'i he fāmili 'i ha fa'ahinga fāmili pē, 'o tatau ai pē pe ko e hā e tūkunga 'o e pa'anga hūmai, ngāue 'oku fai, tui fakalotu, matakali 'oku kau ki ai pea mo e tu'unga fakaako.

Ma'uhala: 'E toki mavahe ha fefine mei 'api, 'o kapau na'e 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki 'a hono fakamamahi'i. Kapau na'e 'ikai ke 'alu, pea 'oku mahino ia na'e 'ikai ke tōtu'a 'a e fakamamahi.

MO'ONI: 'Oku malava ke fakatu'utāmaki ange, 'o kau ai mo hano tāmata'e'i, 'o ka li'aki 'e ha fefine, 'a e tokotaha fakamamahi! 'Oku tokolahi e kakai fefine fakamamahi'i, 'oku nau nofo pē 'o 'ikai mavahe, koe'uhí, 'oku nau ilifia 'aupito ki he'enua mo'ui, pea mo 'enua fānaú. Ka, 'o ka pehē 'e ha fefine ke nofo pē neongo 'a hono fakamamahi'i, 'oku 'ikai 'uhinga ia, na'e lelei pē 'a e tūkunga 'o e nofo, ka ko hono 'uhingá, he 'e toe malava ke koviange 'a e fōtunga 'o e fakamamahi 'o kapau 'e 'alu. Ko ha'ane mavahe, 'e toe kovi ange ia.

'Oku 'i ai pē mo e ngaahi 'uhinga kehe 'oku toe nofo ai ha fefine 'i he 'ataakai fakamamahi, 'o kau ai e ngaahi 'uhinga ko eni:

- Manavahē, 'e tukuhifo hono ngeiá, ongo'i fakamā'ia, mo e ongo'i tautea.
- He 'ikai ma'u e faingamālie fakapa'anga ka mavahe.
- Mahu'inga'ia pē ke tauhi e fāmili, mahalo pē 'oku 'i ai ha ngaahi me'a fakafāmili 'oku mafatukituki ki ai, 'o mahu'inga ange ai ke kei pukepuke fakataha pē 'a e fāmili.
- Ko 'ene tuí, 'e lava pē 'a hono hoa fakamamahi 'o liliu.
- Fakamavahe'i – pea motuhia ai 'a e feohi mo e fetu'utaki mo e fāmili pea mo e maheni.

Ma'uhala: 'Oku 'ikai fu'u uesia e fānaú 'i he fakamamahi 'oku hoko 'i he vā 'o e mātu'á.

MO'ONI: 'E malava ke uesia kovi e fānaú, koe'uhi ko 'enua mamata tonu 'i he fakamamahi 'oku hoko 'i he vā 'o e ongomātu'á, 'o nau tupu hake ai pē 'i ha 'ātakai 'oku fonu 'i he ilifiá. 'Oku fakahā mai 'e he ngaahi fekumi, ko e fānaú oku nau fehanga'angai mo e fakamamahi 'i he fāmili, 'oku lahi ange honau faingamālie ki he tupulaki 'o e loto mafasiá, mo e palopalema faka'ulungaangá. 'Oku nau faingata'a'ia ai pē 'i he akó, fakaholomui e laukongá, mo e pōto'ileá, pea 'oku nau faingata'a'ia, ke fakahoko mo tauhi 'a e fakakaungāme'a. 'I he malumalu 'o e lao 'a e Vāhenga Vikatōliá, ka 'i ai ha taha 'oku fakamamahi ki hono hoá lolotonga 'oku sio 'a e fānaú, pea 'oku malava ke nau halaia mo mo'ua ki hono pā'usi'i 'o e fānaú.

Ma'uhala: 'Oku ha'u e kakai tangata fakamamahi mei he ngaahi 'api fakamamahi.

MO'ONI: 'Oku 'i ai pē 'a e mo'oni ko e kakai tangata fakamamahi 'e ni'ihí, na'a nau tupu hake 'i he ngaahi lotofale fakamamahi. Ka ko e tokolahi taha 'o e kakai tangata 'oku nau ngaohi-kovi'i 'a e kakai fefine, na'e 'ikai ke pehē 'a 'api ia 'i he'enua tupu hake. 'Oku tokolahi pē mo e kakai tangata na'a nau tupu hake 'i he ngaahi 'ātakai fakamamahi, 'oku 'ikai te nau fakamamahi'i 'e kinautolu honau ngaahi hoá mo e fānaú. Ke fakafehoanaki 'a e tupu hake 'i he 'ātakai fakamamahi pea mo e 'ulungaanga fakamamahi, 'i he 'alu ko ia ke matu'otu'a ange 'a e mo'ui, 'oku kamata ke matafi atu 'a e tō'onga fakamamahi, pea ko hono mo'oni, ko e tō'onga mo e 'ulungaanga fakamamahi, ko 'ete fili pē ke fai pehē. Te tau lava kotoa pē 'o fili ke 'oua na'a tau fakamamahi.

Ma'uhala: 'Oku tokolahi foki 'a e kakai fefine 'oku nau fai ha fakamatala loi fekau'aki mo e fakamamahi 'i 'api pea toe fakalahi'i ke ngali kovi ange 'a e fakamamahi na'e hokó.

MO'ONI: 'Oku hāhāmolofia 'aupito 'a e ngaahi fakamatala loi 'a e kakai fefine 'o fekau'aki mo e fakamamahi 'i 'api. Ko e pēseti 'e 80% 'o e kakai fefine 'oku nau a'usia hono fakamamahi'i 'e honau ngaahi hoá, 'oku 'ikai te nau fetu'utaki kinautolu ki he kau polisí. 'Oku nau toki vahevahe pē honau fakamamahi'i ki honau fāmii mo e maheni, 'i he taimi 'oku nau talanoa ai. 'Oku lahi ange pē 'enua kukuta 'a 'enua faingata'a'ia 'i hono fakalahi loi 'o e talanoa 'o honau fakamamahi'i.

[Ma'u'anga fakamatala: https://safesteps.org.au/understanding-family-violence/family-violence-myths-facts/](https://safesteps.org.au/understanding-family-violence/family-violence-myths-facts/)

Ko e hā 'a e tā fakamamahi 'i 'api?

Faka'uhinga:

'Oku faingata'a 'a hono faka'uhinga'i 'a e fakamamahi 'i he fāmili, koe'uhi ko e va'ava'a 'a e fāmili, pea mo e kehekehe 'o e ngaahi founga 'o e fakamamahi. Ko e ongo faka'uhinga 'oku hā atu 'i laló, ko e ma'u ia mei he Ngaahi Sitepu Malu 'a e Pule'anga Vikatōlia (Victorian Government and Safe Steps), ko e potungāue ia 'oku nau tokoni fakavavevave ki he palopalema 'o e fakamamahi 'i he fāmili.

[Ma'u'anga Fakamatala: \(Victorian Government \(www.vic.gov.au\)\)](http://www.vic.gov.au)

"Ko e fakamamahi 'i 'api, ko e fa'ahinga 'ulungaanga fakamanamana, fakamālohi, fiepule, fakaaaoa, ngaohikovia, houtamaki, fakaehaua, pea kau atu ki ai mo ha fa'ahinga ākenga pā'usi'i na'e hoko he kuohili pea 'oku lolotonga hoko. Ko e fakamamahi 'okú ne fakatupu 'a e fa'ahinga ongo ilifia pe tailili 'ia kinautolu 'oku fakamamahi'i.

"He 'oku 'ikai ke hoko tu'o taha pē, ka 'oku toutou hoko 'i he ngaahi founga kehekehe".

[Ma'u'anga fakamatala: https://www.safesteps.org.au/understanding-family-violence/what-is-family-violence/](https://www.safesteps.org.au/understanding-family-violence/what-is-family-violence/)

Ko e ngaahi faka'uhinga ko eni, 'oku hā mei ai 'a e lahi 'o e manavahē 'a e tokotaha mamahi'i pe ngaohikoviá.

Fa'ahinga 'o e Fakamamahi 'oku hoko 'i he anga e nofo

'I he kuohili, ko e lea "fakamamahi 'i 'api" na'e ngāue'aki ia 'i ha hoko ha fakatamaki, makatu'unga 'i he tāfakamamahi ka kuo liliu e ma'u ko iá, he kuo fakautuutu ange 'a e ngaahi founga kehekehe 'o e fakamamahi. Kuo fai hono fakatokanga'i, ko e fakamamahi, 'oku 'ikai ngata pē 'ene hokó, 'i he vā 'o ha ongome'a 'okú na nofo fakataha, kā 'oku malava pē ia ke hoko, 'i ha fa'ahinga taimi pē, 'o hangē ko ha'anau fakafeohi. Ko e ngaahi kulupu pehe ní, 'oku fihí ange ai e ngaahi vā fekau'aki, pea faingata'a ange e ngāue kia kinautolú. 'Oku kau ki he kulupu ko eni, 'a e Ngaahi Matakali (CALD), Kakai Feohi Hoatatau (LGBTQI) pea kau foki ki ai mo e Kakai Tupu'a 'o e Fonua (Aboriginal and Torres Strait Islanders).

Ko e ngaahi fakamamahi 'i he vā fekau'aki:

Fakamamahi'i 'e he hoa vāofi 'i he mali.

Fakamamahi'i 'i he vā 'o ha ongo kaume'a: 'Ulungāanga fakamamahi 'oku fakahoko 'e he kaume'a fakataimi 'e tahá, ki he tokotahá.

Ko e fakamamahi he nofo 'a e fāmili: Ko e taimi pē 'oku hoko ai ha fakamamahi 'i he fāmili' kae sio ē fānau' 'oku uesia ai 'enau mo'ui'.

Ngaohikovia e kau toulekeleká: Ko hono fakamamahi'i mo ngaohikovia 'o e kau toulekeleká, 'e hano mali, pe ko e hoa pe ko e fāmili. 'Oku kau heni 'a e fakamamahi 'i he pa'angá, mo hono pule'i mo li'ekiná.

Ngaohikovia 'e he fānau' mo ta'e faka'apa'apa'i 'o e ongomātu'a: Ko hono fakamamahi'i 'o e ongomātu'á 'e ha taha lahi, pē ko ha taha na'e falala'anga.

[Ma'unqa Fakamatala: https://www.safesteps.org.au/understanding-family-violence/what-is-family-violence/](https://www.safesteps.org.au/understanding-family-violence/what-is-family-violence/)

Ko e kehekehe 'o e fakamamahi 'i he nofo 'a e fāmili.

Ko e fakamamahi' 'oku 'ikai ke fakaēsino pē ka 'oku hā 'i he founa kehekehe, pea 'okú ne hanga 'o pukepuke 'a e 'ātakai fakapōpulá.

'Oku kau ki heni 'a e fakamamahi (kā 'oku 'ikai fakangatangata pē ki he):

Fakamamahi, ngaohikovia fakaēsino: Ko e ngaahi fakamamahi eni 'oku hangē ko hono taa'i mo fakalavea'i 'a e sinó pea a'u foki ki hono ngāue'aki e ngaahi me'a māsila 'oku kau ai heni mo hono faka'aukai'i mo hono maumau'i e ngaahi koloa pea fakamamahi'i mo e monumanu.

Pāu'isi 'o e sinó: Ko e ngaahi 'ulungaanga fulukivanu 'okú ne hanga 'o pā'usi'i 'a e molumalu 'o e sino'.

Ngaahi fakamamahi 'i he lea: Ko e ngaahi lea 'okú ne tukuhifo, manuki mo fakasi'isi'i ha taha. Kapekape'i mo leakovi'i.

Ngaohikovia faka'atamai pe fakaeloto: Tukuekina pe tukunoa'i (fakalongolongo'i), siolalo ki he tokotaha, talaange ko hono 'ulungāangá 'oku 'ikai fe'unga, fehu'ia 'a e mo'oni 'o 'ene ongo'i (tatau mo e 'atamai'i), fakamālohi'i pe fakamanamana'i pe feinga ke to'o 'ene mo'ui. Pule'i mo e faito'o fekau'aki mo e puke faka'atamai (fu'u lahi pe si'isi'i ange) pe ko e mo'ui lelei faka'atamai ('o hangē ko hono fale'i).

Fua'a: Siofi mo hano muimui'i holo mo toutou telefoni, faitohi 'o ngāue'aki e ngaahi founa kehekehe, foaki ha me'a'ofa 'oku 'ikai fiema'u. Fakama'ali holo pe ofi ki he 'api nofo'anga mo e ngāue'anga 'a e tokotaha ko iá. Ngāue'aki 'a e ngaahi founa faka'ilekitulōnika.

Fakamavahe'i mei he feohi'anga: Ta'ofi 'o ha tokotaha 'oku ngaohikovia mei hono fāmili' mo e ngaahi kaungāme'á 'o hangē ko hano ta'ofi ke nau toe fetu'utaki. 'Oku fa'a feinga foki e tokotaha fakamamahí ke fakamavahe'i mei he ngaahi tokoni fakafāmili' pe ko e ngaahi faingamālie fakangāue.

Fakamamahi fakapa'anga: Ko hono pule'i e ngaahi me'a fakapa'anga fakalūkufua 'a e fāmili' 'o hangē ko e fūfūu'i mo fakangangata'i e ngaahi me'a fakapangikē, fakangāue, faka'eke'eke, fakataha mo e ngaahi me'a peheé.

Fakamamahi fakalaumālie: Ngāue'aki 'a e ngaahi potu folofola ke fakatonuhia'aki 'a e tō'onga fakamamahi, manuki'i 'ene tui fakalotu, anga fakafonua pea ta'ofi mei he kau atu ki he lotú pe ko ha feohi'anga fakakulupu mo fakalotu.

Ta'etokanga: 'Ikai lava 'o feau e ngaahi tefito'i fiema'u fakatu'asinó mo e faka'atamai 'a e tokotaha ko ia 'oku fiema'u ke tokanga'i, 'o hangē ko ha tokotaha 'oku faingata'a'ia fakasino. 'Oku ala kau foki heni 'a e 'ikai ke malu'i kinautolu mei ha fakatamaki fakaesino, fakatu'utāmaki, pē ko hano ta'ofi mei he tokoni'i fakafaito'o. Ko e ta'etokanga foki 'a e 'ikai ke tali 'a e ngaahi fiema'u fakaeloto 'a ha tokotaha.

'Oku 'i ai mo e ngaahi founa kehe 'e lava ke fakahoko ai 'a e fakamamahí:

Pule'i 'a e visá mo e paasipootí. Fakamanamana'i ke fakata'e'aonga'i 'ene visá peá ke fakafoki e tokotaha ko ení ki he 'ātakai 'ikai malú.

Pule'i hono ngāue'aki 'a e tekinolosiá 'o hangē ko e 'initaneti, mītia fakasōsiale pea a'u pē ki he ngaahi tefito'i me'angāue faka'api 'o hangē ko e misini fō.

Ngāue'aki 'a e ngaahi polokalama kuo 'osi fokotu'u ke hokohoko atu 'aki 'ene fakamamahi 'o hangē ko e Malu'i 'o e Fānau' (Child Protection), mo e Fakamaau'anga Lao Fakafāmili' (Family Law courts).

Ko e hā e ngaahi me'a 'okú ne fakatupu 'a e Fakamamahí?

'Oku mahu'inga 'aupito ke tau manatu'i, ko e tokotaha fakamamahí, 'okú ne fili pē 'e ia e founa ke fakamamahí'i mo pule'i'aki ha tokotaha kehe. Taimi lahi, 'oku ngāue'aki 'e he tokotaha fakamamahí 'a e 'ikai te ne lava 'o mapule'i iá, ko e 'uhinga ia 'ene tō'onga fakamamahí. 'Oku 'ikai ke taha pē 'a e me'a 'okú ne fakatupu 'a e fakamamahí. 'Oku kaunga foki mo e ngaahi 'uhinga fakasōsiale hangē ko e loto mafasia, faingata'a'ia fakapa'anga, hu'akava'ia pe palopalema 'i he ngāue'angá ke makatu'unga ai 'a e fakamamahi, ka 'oku 'ikai ko e ngaahi me'a ia 'okú ne fakatupu 'a e fakamamahí.

'Oku fihi 'a e ngaahi me'a, 'okú ne fakatupunga 'a e fakamamahí 'i he sōsaietí. 'Oku kau ki heni 'a e fa'unga kehekehe, mo e 'ikai vahevahe tatau 'a e mafai ki he tangatá mo e fefiné, pea mo e ngaahi founa fakasōsiale angamaheni pē, felāve'i mo e fakamamahi, pea mo e tu'unga ko ia 'o e fefiné mo e tangatá.

'Oku hā mei he ngaahi fakamo'onii, ko e me'a lahi 'okú ne faka'ai'ai ke hoko 'a e fakamamahí 'i he'etau nofó - ko e faikehekehe ko ia 'i he tangata mo e fefiné. He 'oku 'ikai ke tatau hona mafai, kehekehe 'a e ivi mo e founa tokoni, pea mo e fili ki ha me'a ke fakahoko, 'o makatu'unga ia 'i he fa'unga tangatá pe fa'unga fefiné.

Fakatātā'aki eni: 'I he vā fetauhi'aki fakafo'ituituí, 'oku lava 'e he mafai kehekehe ko ení, 'a ia 'oku mā'olunga 'a e tangatá, ke ne pule'i fakaaaoa 'a e fefiné mo e fānau'. 'Oku tau tuí, 'oku mole ai pe 'a e ngeia 'o e kakai fefiné, pea mole mo e faingamālie ke kau atu ki he ngaahi me'a fakasōsiale fakataha mo kinautolu kuo tukuhifo 'o pēhē 'oku 'ikai ke nau kau he laú.

Oku hoko 'a e fakamamahi 'i he ngaahi 'ulungaanga fakafonua kotoa, tukuikolo pea mo e ngaahi feitu'u 'oku fai ai ha nofo, kau ai e ta'u motu'á, tu'unga tangata pe fefine pea mo e fakasōsialé. Ka neongo ia, 'oku 'i ai 'a e ngaahi kulupu pau 'oku nau a'usia 'e kinautolu ha ngaahi fakafaikehekehe'i koe'uhi ko e ngaahi me'a 'oku nau lava 'o fakahokó: hangē ko honau ta'u motu'á, hisitōlia faihiá, lau lanú, pea mo e ngaahi founa kehekehe pē 'o e filifilimānakó.

Ko e hā 'a e ngaahi me'a 'okú ne fakatupu 'a e fakamamahi? Malu mo e Vahevahe Taau!

Fakamatala fakafika ki he Fakamamahi

'I he uike kotoa pē, 'oku pekia ai ha fefine 'e taha 'i 'Aositelēlia tupu mei he fakamamahi 'i he fāmili.

'I he ta'u 2018-19, na'e pekia ai ha kau fefine 'e toko 35, ko hano fakapōongi pē 'e honau ngaahi hoá (toko 34 ko e kau hoa tangata).

[Ma'u'anga fakamatala: Australian Institute of Criminology 'Homicide in Australia 2018-19'](#)

'I Vikatōlia, 'oku fakafuofua ko e miniti 'e 6 kotoa pē, 'oku a'u e kau Polisi ki ha kē fakamamahi 'oku hoko 'i 'api.

[Ma'u'anga fakamatala: Crime Statistics Agency](#)

'I he ta'u 2019 - 2020, na'e a'u atu ai 'a e kau Polisi, ki ha ngaahi fakamamahi fakafāmili 'e 88,214. Ko e fakamamahi 'i he fāmili, 'oku 'uhinga ia, ko e me'a na'e hoko pea na'e 'i ai 'a e kau Polisi 'o Vikatōliá, ke vakai'i 'a e tūkunga 'o e fakatamakí, tokangaekina e malú, mo fakakakato foki 'a hono līpootí ('a ia 'oku 'iloa ko e L17)

Ko e kē 'i he vā 'o e ongo mātu'á, 'okú ne fakatokolahi ai 'a e mate, 'a e faingata'a'ia fakasinó mo e mahaki'ia, ki he kakai fefine 'o 'Aositelēliá. 'Oku nau 'i he vaha'a ta'u 'o e 18-44, 'okú ne toe tākaki atu ai 'a e peseti 'e 5.1 ki he tokolahi 'o e hou'eiki fefine 'oku nau fua e mamahi 'o e mahaki'ia, 'i he vaha'a ta'u tatau pe. (ANROW, 2016)

'I he hoko 'a e māvae he nofo malí, 'oku toe lahi ange ai 'a e mamahi 'a e tokotaha ngaohikoviá 'i he ngāue 'a e tokotaha fakamamahi.

[Ma'u'anga fakamatala: Australian Bureau of Statistics' \(ABS\) 2016 Personal Safety Survey](#)

'I 'Aositelēliá, 'oku fakafuofua ki he pēseti 'e 3% 'o e hou'eiki fefine (275,000) 'oku uesia kinautolu 'e he fakamamahi, mei honau hoa lolotongá. Pea ko e pēseta leva 'e 15% (1.4 miliona) ko honau fakamamahi'i, na'e fakahoko ia 'e he hoa kimu'á. 'I 'Aositelēlia ai pē, 'oku fakafuofua ki he pēseti 'e 1.7% 'o e kakai tangatá (150,300) 'oku nau a'usia honau fakamamahi'i, mei honau hoa lolotongá, pea ko e pēseti leva 'e 4.4% (397,300) ko honau fakamamahi'i, na'e fakahoko ia 'e honau hoa kimu'a.

Ko e ngaahi fakamatala ko ení, na'e tākaki mai ia mei he kakai tangata mo e kakai fefine ta'u 18 ki 'olunga, 'o fekau'aki mo 'enau a'usia 'a e fakamamahi, talu mei he 'enau ta'u 15.

Ko e fo'i lea "Hoa" (Partner) 'oku ngāue'aki ia ki ha taha 'oku lolotonga nofo fakataha mo ia 'o tatau pē he nofo mali fakalá, pe 'ikai fakalá.

Ko e Fakamamahi, 'oku kau ki ai 'a e fakamamahi'i 'o e sinó, fakalielia (hūfanga he fakatapú) mo e fakamanamaná.

Ko e hou'eiki fefine 'o e 'uluaki kakai 'o e Fonuá (Aboriginal Women) 'oku liunga 33 'a hono fakafuofua honau tokolahi 'oku tākoto falemahaki, tupu mei he fakamamahi, 'i hono fakahoa ki he kakai 'o e ngaahi matakali kehé.

[Ma'u'anga fakamatala: Australian Institute of Health and Welfare Indigenous Community Safety Snapshot \(July 2015 to June 2017\)](#)

'Oku laka hake 'I he pēseti 'e 35 'o e kau fefine 'Uluaki-Kakai 'o 'Aositelēliá, ne nau tākoto 'i falemahaki ko e ola ia 'o e fakamamahi na'e fakahoko 'e honau ngaahi malí pe ko e tokotaha 'okú na nonofó (pēseti 'e 62) 'i he 2016-17 (AIHW analysis of National Hospital Morbidity Database). 'Oku mahu'inga pē foki ke fakatokanga'i, ko e lahi taha 'o hono fakamamahi'i 'o e hou'eiki fefine 'Uluaki-Kakai, na'e 'ikai fakahoko ia 'e ha tangata 'Uluaki-Kakai, ka ko e kakai tangata matakali kehe pē ia. 'I he 2011, ko e pēseti 'e 85 'o e kau fefine 'Uluaki-Kakai 'i Meliponé, 'oku 'ikai te nau mali 'Uluaki-Kakai kinautolu.

[Ma'u'anga fakamatala: \(Centre for Aboriginal Economic Policy Research, 2013\).](#)

Ko e kakai fefine 'oku nau masivesiva faka'atamai pe fokoutua fakasino (disability), ko e pēseti nai 'e 40% 'o kinautolu 'e faingofua 'aupito ke pā'usi'i mo fakamamahi'i.

[Ma'u'anga fakamatala: ABS Personal Safety Survey](#)

'I he māhina 'e 12 kimu'a pea fakahoko e savea 'i he 2016, na'e fakafuofua ko e pēseti 'e 5.9% (172,800) 'o e kakai fefine fokoutua fakasino mo faka'atamai, pea 'I ai mo hanau to e mahaki tauhi, na'e fakamamahi'i kinautolu, 'o fakafehoanaki ia mo e peseti pe 'e 4.3% (274,400) 'o kinautolu mo'ui lelei 'o 'ikai hanau fokoutua fakasino pe faka'atamai na'e fakamamahi'i.

'I he māhina 'e 12 kimu'a pea fakahoko 'a e savea ko eni, na'e mei tokolahi tatau pē 'a e kakai tangata na'e fakamamahi'i, 'a ia ne 'i ai honau fokoutua fakasino mo faka'atamai (5.6%) mo kinautolu na'e 'ikai hanau faingata'a'ia fakasino pe ha mahaki tauhi te nau mo'ua ai (6.2%).

Ko e kakai fefine 'oku mo'ua ha alanga mahaki fakasino mo faka'atamai 'e liunga ua 'a e faingofua ke fakamamahi'i kinautolu 'e honau ngaahi hoá, 'i hono faka fehoanaki ki he kakai tangata 'oku nau mo'ua he alanga mahaki tatau.

[Ma'u'anga fakamatala: ABS Disability and Violence – In Focus: Crime and Justice Statistics](#)

'I he fekumi 'a e ABS, na'a nau 'ilo ko e ta'u 2016, na'e pēseti 'e 1.8% 'o e kakai fokoutua fakasino mo 'atamai, pea mo kinautolu ne 'i ai hanau mahaki tauhi, na'e pā'usi'i honau sino pe fakamalohi'i fakalielia'i 'e honau mali/hoa (102,300 ko e pēseti 'e 2.5% ko e kakai fefine pea pēseti leva 'e 1.1% ko e kakai tangata) pea ko e pēseti 'e 5.6% ne fakalotomamahi'i kinautolu 'e honau mali/hoa (322,300 pēseti 'e 6.3% ko e kakai fefine, pea pēseti 'e 4.7% ko e kakai tangata). 'Oku fakamatala'i 'e he fo'ilea ko e hoa/mali ha ongo me'a 'okú na nonofo fakataha/mali/fakasuva 'o feohi mo fetauhi'aki fakamali.

Ko e kakai ne ma'u ngofua/visa ke nofo fakataimi 'i 'Aositelēliá, 'oku fa'a fakafe'ātungia'i 'enau kumi tokoni ke malu'i kinautolu 'o ka fakamamahi'i/fakalavea'i kinautolu pea na'e hoko ia he lolotonga 'a e Kōviti-19.

[Ma'u'anga fakamatala: Monash University 'Family violence and temporary visa holders during COVID' 2020](#)

Ko e filifilimānako he ngaahi 'ātakai, mo e ngaahi fa'unga fakangāué, 'oku faingata'a ange ai 'a e ma'u e tokoni totonu ke tokoni'i 'aki kinautolu 'oku 'i ai ha'a nau fiema'u vivili. 'Oku fakautuutu 'a e faingata'a ange ki he kakai fefine kumi hūfanga mo kinautolu 'oku hiki fonua fo'ou maí, ke ma'u ha ngaahi faingamālie ke tokoni'i kinautolu he taimi 'oku nau faingata'a'ia aí ko e 'uhi ko e ngaahi ngofua (visa) 'oku nau hūmai 'akí, mo e 'ikai mahino e lea 'oku ngāue'akí, mo e 'ikai mahino mo 'ilo'i e ngaahi sēvesi totonu 'oku nau tokoni'i e ngaahi fiema'u vivili 'oku nau faingata'a'ia aí.

[Ma'u'anga fakamatala: Family, domestic and sexual violence - Australian Institute of Health and Welfare \(aihw.gov.au\)](#)

Ko e fakamamahi 'i 'apí, 'a e fakatupunga e hiki 'a e kakai fefiné mo e fānaú 'o nofo tukuhāusiá'i halapule'anga (homelessness).

[Ma'u'anga fakamatala: Australian Institute of Health and Welfare Specialist homelessness services annual report](#)

Ko e fakamamahi 'i 'apí, ko e tefito'i 'uhinga ia 'oku mavahe ai 'a e kakai fefine, mo e fānaú, 'i 'Aositelēlia, mei honau ngaahi 'api (FaHCSIA 2008).

Ko e pēseti leva 'e 41% 'o e kakai na'a nau ngāue'aki 'a e Ngāue Tokoni Makehe ki he kau Mavahe mei 'Apí (Specialist Homelessness Services Clients) 'i he 2019-20 na'e fakamamahi'i kinautolu 'i 'apí.

'Oku malava foki ke uesia 'e he fakamamahi 'i 'apí ha taha, 'o kau ai 'a 'ene ma'u'anga pa'anga ngāué, akó, nofo'angá, mo ha ngaahi me'a fakasōsiale pe fakapule'anga 'e fiekau ki ai.

[Ma'u'anga fakamatala: \(Our Watch, VicHealth and PwC, 2015\).](#)

Ko e fānaú 'oku nau tutupu hake 'i he 'ātakai fakamahi, 'e lahi ange 'a e fiema'u ke tokoni'i kinautolu ke nau a'u ki ha ngaahi tu'unga lelei, pea tokoni'i foki 'enau mo'ui faka-e-lotó mo honau 'ulungaangá, mo faka'ai'ai ke nau fieako mo fakatolonga/paotoloaki 'a e vālelei mo e kakai kotoa pē.

'Oku uesia foki 'e he fakamamahi 'a e vālelei mo vāofi 'a e mātu'á mo e fānaú pea mo kinautolu 'oku nau tauhi 'a e fānaú.

Ko e taimi 'oku faka'ofa lahi taha ai 'a e kakai fefine hono fakamamahi'i kinautolu 'e he hoa/mali, 'i he taimi 'oku nau faitama ai pea mo e 'osi 'enau fā'elē.

Fakatatau ki he fakamatala 2012 AB'S Personal Safety Survey (2013) ko e pēseti 'e 36% 'o e kakai fefine ta'u 18 pe lahi hake, ne tohotoho'i mo fakamālohi'i fakalielia kinautolu, 'e ha tokotaha ne nau maheni 'o kamata pē mei he'enu ta'u 15.

'I he kau fefine ko iá, ko e pēseti ai 'e 22% lolotonga 'enau faitama na'e fai honau fakamamahi'i 'e honau hoa lolotonga, pea ko e peseti 'e 25% lolotonga 'enau faitama na'e fakamamahi'i pē kinautolu 'e honau hoa kuo nau 'osi māvae. Ko e pēseti leva 'e 25% 'o e kakai fefiné ne fuofua fakamamahi'i kinautolu lolotonga 'enau faitama.

Ne to e 'i ai ha fakamatala 'i 'Aositelēlia 'o pehē, ko e ngaahi fa'ē olopo'ou 'e 1,507, pēseti ia 'e 29%, na'e kamata pē hono fakamamahi'i kinautolu 'e honau ngaahi hoá 'oku te'eki ai ke ta'u 'e 4 'a e ki'i tamasi'i/ta'ahine. (Gartland, Woolhouse, Mensah, Hegarty, Hiscock, & Brown (2014).

Fakatatau ki ha lipooti 'a e KPMG, na'e fakafuofua 'a e fakamole ki hono tau'i e palopalema 'o e Fakamamahi 'i he Fāmilí, 'i Vikatōliá, mo e \$5.3 piliona 'i he 2015-2016.

Ngāue ke fai

Fakakaukau ki he ngaahi me'a ko 'eni:

- Ko e hā ha fakamatala fakafika na'a ne faka'ohovale'i koe?
- Ko e hā ha'oe toe fehu'i fekau'aki mo e fakamamahi 'i he fāmilí?

Founga 'e lava ai ke 'ilo'i 'a e Fakamamahi

Ko e ngaahi 'ulungaanga eni 'e lava ke fakahoko 'e he tokotaha fakamamahi ki he tokotaha 'oku fakamamahi'i pe ngaohikovi'i:

- 'Ai ke ongo'i ta'efiemālie mo ilifia 'a e tokotaha 'oku fakamamahi'i.
- Tukuhifo, luma'i, pea 'ai ke nau ongo'i 'oku 'ikai hanau mahu'inga.
- 'Oku toutou 'eke mo vakai'i ma'u pē 'a e me'a 'oku fai 'e he tokotaha 'oku fakamamahi'i, pea mo e feitu'u 'oku 'alu ki aí.
- Feinga ke ta'ofi 'a e tokotaha 'oku ngaohikovi'i mei ha'ane sio ki hono familí mo hono ngaahi kaungāme'á.
- 'Ai ke ongo'i ilifia ke ta'eloto pea tali 'ikai ki ha me'a.
- Tukuaki'i loi ma'u pē ki ha'ane fakamaheni ki ha kakai kehe.
- Tu'utu'uni 'a e founga ke tauhi'aki 'a e ngaahi me'a fakapa'anga 'a e fāmilí pea ta'ofi ke 'oua na'a ne ma'u mo tauhi ha pa'anga ma'a na.
- Ta'ofi ke 'oua na'a ne ma'u ha tokoni fakafaito'o.
- Fakailifia'i mo fakamamahi'i 'aki 'a e ngaahi tō'onga kovi 'o hangē ko hono tā, fakasisina, laiki mo maumau'i ha me'a, loka'i 'i fale, faka'uli fakatu'utāmaki.
- Fakamālohi'i mo fakamanamana'i ke mohe mo ia lolotonga 'oku ta'eloto ke fai pehē.
- Fakamanamana'i mo fakailifia'i ke tamate'i 'o ka pehē 'e he tokotaha 'oku ngaohikovi'i mo fakamamahi'i 'oku faka'amu ia ke na māvae.
- Kaunoa'ia 'i hono ngāue'aki 'ene 'initaneti pea mo 'ene telefoní.
- Fakamamahi'i 'a e fānaú mo 'enau fanga ki'i monumanu pusiaki, pe ko 'ene fakahoko 'a e tō'onga kovi lolotonga 'oku sio 'a e fānaú.

Taimi 'e ni'ini 'oku faingata'a ke fakapapau'i 'a e 'ulungāanga fakamamahi he 'oku fa'a loi 'a e tokotaha fakamamahi, tautefito kiate kinautolu 'oku 'ikai ke fai ha feohí. Ko honau

'ulungāngá 'okú ne 'oange ai 'a e ngaahi ongo ko eni ki he tokotaha 'oku fakamamahi'í mo ngaohikovi'í:

- ilifia pe manavahē;
- hoha'a;
- puke;
- fakalongolongo pe ongonoa;
- mole 'a e tau'atāina;
- hangē 'oku nau "seselē";
- loto mafasia pea faingata'a ke lava 'o mohe;
- 'asi e ngaahi faka'ilonga fakatu'asino hangē ko e mamahi e uoua pe ko e vave 'a e tā 'o e mafú koe'uhi pē ko 'enau hoha'a;
- pea 'ikai lava 'o fakamama'u 'a e tokangá koe'uhi ko e ngaahi ongo ko iá.

Ko e ngaahi faka'ilonga eni te ke lava ai 'o tala 'oku 'i ai 'a e fakamamahi 'oku hoko 'i he vā 'o e ongo mātu'á:

- 'Oku nau manavahē, hoha'a pea ilifia ke fakafiemālie ki honau hoa.
- Ko e hoá pē 'okú ne tala 'a e me'a ke fai pea fai tu'utu'uni 'i he me'a kotoa.
- 'Oku 'ikai te nau ma'u ha kaati pangikē pe 'e 'i ai ha'ane pa'anga ma'á na.
- Hangē 'oku nau hoha'a, loto mafasia, pea 'ikai lava ke sio hangatonu mai pea mole mo e tau'atāina.
- 'Oku hā mai ha ngaahi lavea ka 'oku 'ikai 'uhinga mālie hono fakamatala'í.
- 'Oku nau toutou li'aki 'enau ngaahi 'apoinimení.
- 'Oku toutou fetu'utaki telefoni pe tohi mai ma'u pē 'a hono hoa lolotongá pē hoa kimu'á.

[Ma'u'anga Fakamatala: https://www.facs.nsw.gov.au/domestic-violence/about/how-to-recognise-dv](https://www.facs.nsw.gov.au/domestic-violence/about/how-to-recognise-dv)
<https://safeandequal.org.au/working-in-family-violence/identifying-family-violence/>

Ngāue ke fai

Fakatokanga'i ange 'a e ngaahi setesi ko eni 'o fakakaukau ki ai pe ko ha fakamamahi ia pe 'ikai:

- Ko ha ongome'a 'okú na felau'aki ma'u pē.
- Na'e tala atu 'e ha fefine, 'oku 'ikai pē ke faka'atā ia 'e hono husepāniti ke ala ki ha pa'anga he 'oku vale pea 'ikai lava ke ne fakamā'opo'opo e ngaahi me'a fakapa'angá.
- Na'e tala atu 'e ha fefine, 'oku mātu'aki ilifia 'i he'ene fakakaukau atu pe ko e hā e me'a 'e hoko, 'o kapau 'e foki mai hono mali ki 'api 'oku 'uli atu e falé.
- Na'e tala atu 'e ha tangata, 'okú ne fiema'u ke fakapapau'i mo hono uaifi, kimu'a pea ne toki tukupā ke fai ha me'a.
- Na'e tala atu 'e ha ki'i leka 'oku ne ongo'i manavahē 'i he taimi 'oku alea ai 'ene ongomātu'á koe'uhi, he 'oku tuki 'a e holisi, ka 'oku 'ikai ke ala ange ia ki ai pe ko 'ene fa'eé.
- Na'e tala atu 'e ha fefine, 'okú na 'alu pē mo hono malí ki he'ene 'apoinimeni 'i he toketaá koe'uhi he 'okú ne hoha'a pē ki ha me'a kehe ('oku mahalo kovi 'a e hoá)
- Na'e tala atu 'e ha tangata, kuo pau ke ne fakahā ki hono uaifi, 'a e feitu'u kotoa pē 'oku 'alu ki ai, 'i he taimi kotoa pē pea 'okú ne muimui'i hono ngaahi 'alungá, 'i he'ene telefoni mōpailá.

Teu lava fēfē nai 'o tokoni?

'I he taimi 'okú ke tokanga ai ki ha taha 'oku 'efihia 'i he fakamamahi 'i 'apí, 'oku 'i ai 'a e ngaahi ngāue 'e 3 te ke ala fai ke tokoni:

1. 'Eke kia kinautolu pe 'oku nau malu pē 'i 'api.
2. Fakafanongo lelei.
3. Fokotu'u ha palani ko honau malu'i.

Fakafehu'i 'o ha taha pe 'oku 'ikai te nau ongo'i malu

'Oku 'ikai foki ke faingofua hano fakafehu'i 'o ha taha 'o fekau'aki mo 'ene a'usia fakamamahi 'i 'apí. 'Oku faingata'a'ia pehē pē foki mo e kau mataotao 'i he tafa'aki ko 'eni. Ka 'oku fakalotolahi ha'ate tala atu hangatonu 'a e tō'onga fakamamahi na'á te sio atu 'o 'iló.

'Oku fakalotolahi foki ia ki ha taha 'oku 'efihia 'I hono fakamamahi'í pea mafasia foki mo e lotó, ke mahino ki ai, 'oku 'i ai mo e kakai kehe 'oku nau sio atu 'o 'ilo 'a e fakamamahi 'oku hokó.

'E ala tokoni foki 'o kapau 'e teuteu'i ha fanga ki'i fehu'i pe ko ha kupu'ilea 'o tala fakapatonu atu 'a e tō'onga fakamamahi ko ia na'á ke sio ki ai 'o hangē ko 'ení:

“Oku mahino pē kiate au 'a e 'ikai faingofua ke ke vahevahe maí. Ka 'oku ou hoha'a mo faka'amu ke tokoni atu.”

“Hangē 'okú ke ki'i hoha'a ke tali fakavave 'a e tohi mai 'a ho hoa. 'Oku lelei pē me'a kotoa 'i 'api?

“Na'á ke fakahā mai foki 'ane nai ange ho'o fa'a fua 'e koe 'a e 'ita ho hoá. 'Oku ou faka'amu pē te ke lava 'o vahevahe mai hono 'uhingá.”

'Oku mahu'inga 'aupito 'a e loto ta'e-fai-fakamaau mo fietokoní. Ko e tokoni 'aonga taha te ke ala fai, ke 'ilo 'e he tokotaha ko iá ('a ia 'oku fakamamahi'í), ko ho'o 'i ai, ke tokoni.

Ko e ngaahi me'a mahuinga taha 'eni 'e 4 te ke lava 'o fakahokó:

- * Fakafanongo pē 'o 'oua 'e hoha'asi pe fakamaau'i.
- * Fakamanatu ange, ko e fakamamahi, 'oku 'ikai ko hanau fo'ui pea 'oku 'ikai ke fakatonuhia'i.
- * Falala pea fakamahu'inga'i foki 'enau vahevahe atu 'enau a'usiá.
- * 'Oange 'a e ngaahi fakamatala ke tokonia'aki e taumu'a ngāue 'a e potungāue ko ia ki he fakamamahi 'i 'Api. Pehē foki mo ha faingamālie lahi taha 'e ala lava, ke nau fili tau'atāina ki he me'a te nau hoko atu ki ai.

Fakahā foki ke nau 'ilo, 'oku 'i ai pē 'a e kau mataotao 'i he ngāue ko ia ki he fakamamahi 'i 'api, te nau lava 'o tokoni'i kinautolu 'aki 'enau ngaahi taukeí.

Kapau 'oku te'eki ai ke nau mateuteu ke talanoa mai pe vahevahe - pea 'oku lelei pē. Ka e fakamanatu ange, ko ho'o 'i ai, ke fanongo kia kinautolu 'i he taimi te nau toki maau ai.

Ka 'okú ke toe fiema'u ha tokoni, te ke lava pē 'o fetu'utaki ki he ngaahi fika telefoni ko 'eni:

Intouch - Multicultural Centre against family Violence - 1800 755 988

1800 Respect - 1800 737 732

Safe Steps - 1800 015 188

Men's referral Service - 1300 766 491

Te ke lava pē 'o kole ki ha fakatonulea pea 'oku 'ikai ke 'eke atu ha totongi kiate koe.

Palani ki he malú:

Ko e taimi faingata'a lahi mo mātu'aki fakatu'utāmaki 'a e feinga ke fakangata ha feohi 'oku fakamamahi. Ko e kī ko ia ki he malava 'o tokoni'i ha taha ki hano hala fononga 'oku malú, ko 'ene faka'atā ia pea mo fakafaingamālie'i ke poupou mo tokoni'i. Ko e palani'i ko ia 'o e malú, 'oku 'ikai 'uhinga ia ke palani'i ha hiki pe māvae, ka 'oku malava ke fakakau heni 'a e founa ke tupulaki 'a e malú, pea kei nofo pē 'i 'api 'o fai ai pē 'a e fetalanoa'akí, ka e 'oua leva kuo toki a'u ki ha tu'unga 'e toe fakatu'utāmaki ange fakamamahi pea fe'unga ke mavahe mei 'api.

Ko e ngaahi me'a ke fakakaukau'i

* Fakahā ki hao fāmili falala'anga, kaungāme'a, kaungāngāue, pe ko ho kaungā'apí ke nau 'ilo 'a e me'a 'oku hokó.

* Fa'u ha'o palani ki he taimi te ke fiema'u tokoni aí; hangē ko ha fika-fakapulipuli (code) te ke lava 'o tohi kapau te ke faingata'a'ia, pe ko ha fa'ahinga faka'ilonga 'e lava ke fakatokanga'i ai ho'o fiema'u tokoni 'o hangē ko ha maama 'i he tu'afalé (*ulo* - 'oku 'ikai ha fakatamaki; *mate* – fiema'u tokoni)

* Kapau 'okú ke lavea, 'alu leva ki he toketaá pe ko e loki tokoni fakavavevave 'a e falemahaki 'o lípooti 'a e me'a na'e hokó. Kole ange ke nau tohi ho'o 'a'ahi.

* Tauhi ha tohinoa 'o e ngaahi fakamamahi kotoa pē na'e hoko kiate koé, fakapapau'i 'a e 'ahó, me'a na'e hokó mo e fakamanamaná - 'ave ia 'o tuku ki ha taha 'oku 'ikai ke nofo 'i 'api.

* Palani mo ho'o fānaú ke 'ilo'i e feitu'u malu ma'anautolú. Fakapapau'i ange, ko e me'a mahu'ingá ko 'enau malú, 'o 'ikai ko hono malu'i koé.

* Ka fakalalahi 'a e keé, fakamama'o mei peito mo falekaukau he ko e ongo feitu'u fakatu'utāmaki ia.

* Kole ki ho ngaahi kaungāme'á pe ko e kau mēmipa ho fāmili, ke nau tauhi ho'o pa'angá mo e tatau ho'o ngaahi pepa mahu'ingá 'o hangē ko ho'o paasipooti, tohita'u, kaati ki he mo'uí mo e ngaahi alā me'a peheé.

'Oku to e mahu'inga foki ke ke manatu'i ho fatongiá, ko e tokotaha tokoni koe. 'Oku 'i ai foki mo e ma'u'anga tokoni mataotao 'oku

hā atu 'i lalo 'i he pepá ni te nau lava 'o tokoni lahi ke mavahe mei ha vā 'oku fakamamahi.

Ngāue ke fai

Ko e ngaahi me'a ke fakakaukau ki ai:

Ko e hā ha ngaahi founa 'e lava ke poupou'i ha taha 'oku ngaohikovia/fakamamahi'i 'i he 'ātakai 'o e siasí?

'Oku tonu nai ke tau lea fekau'aki mo e tokotaha fakamamahi pe houtamakí?

Koe'uhī ko e kakai tui kitautolu, 'oku tonu ke tau fakatokanga'i 'oku 'i ai ma'u pē ha potu ki he manava'ofá, fa'a fakamolemolé, mo e mo'ui fakalakalaká. 'Oku fiema'u foki ke tau ngāue fakapotopoto mo fakapapau'i ko ha liliu 'oku tau faka'amu ke fakahoko 'oku mātu'aki mo'oni, pea 'i he taimi tatau, 'e 'ikai tō ai ha taha ki ha faingata'a.

'Oku mahu'inga ke tau 'ilo pea tala hingoa 'a e 'ulungaanga fakamamahi 'o ka tau sio mo 'ilo ki ai. 'Oku tatau tofú 'eni mo ha'atau tala ki ha taha 'oku 'ikai ke fakaoli 'a e hua fakalielia, pea 'oku 'ikai tali ia 'e ho'o fai'angalotú. Ko e fakatātā 'eni e taha 'o hono 'ai ke 'ilo ko e houtamakí mo e fakamamahi ko e 'ulungaanga ia 'oku 'ikai ke tau tali. Kapau te nau fai e fa'ahinga lea ko ení, "He 'ikai teu fakangofua hoku uaifi ke X," 'oku tatau 'eni mo ha'ane pehē, "te ne hanga 'o fakanofonofo 'a hono uaifi ki hono tu'unga totonú." Peá ka faka'atā 'a e fa'ahinga 'ulungaanga pe fakahua pehe ní ke hokohoko atu, 'okú ne faka'ai ai 'a e tokotaha pehe ní ke ne ma'u tokua 'oku lelei pē 'a 'ene fai 'a e 'ulungaanga ta'etāu ni.

'E 'ikai ke fiema'u ha fale'i fekau'aki mo e vā fetauhi'aki, lolotonga 'oku hokohoko atu pē ha fakamamahi. 'Oku 'i ai foki 'a e faikehekehe 'i he vā fetauhi'aki 'oku 'ikai ngāue lelei, mo ha fili 'a ha taha ke ne ngāue'aki 'a e fakamamahi ke mapule'i 'aki hono malí.

Fakapapau'i ma'u pē 'oku malu ke talanoa'i mo e tokotaha houtamahi ha ngaahi 'ulungaanga fakamamahi. 'I he taimi 'o e pōtalanoá, 'oku mahu'inga 'aupito ke mahino mo fakapatonu e talanoá ki he ngaahi 'ulungāanga ko ia 'oku 'ikai ke mātu'aki tali. 'Oua foki na'a faka'atā ke tukuaki'i 'a e tokotaha na'e ngaohikoviá. 'Ikai ngata aí, 'oku fiema'u ke tau fakapapau'i 'oku 'ikai ke ngāue'aki kitautolu 'e he tokotaha houtamakí ke hokohoko atu 'aki 'ene fakamamahi, neongo 'o ka hangē 'oku 'ikai ke ne halaia 'e ia, 'o hangē ko hano fakahoko ki ai ha ngaahi fakamatala mei he tokotaha ngaohikoviá, pe fakahā 'a e feitu'u 'okú ne 'i aí, pe ko ha me'a 'okú ne fai.

Ngāue ke fai:

Ko e ngaahi me'a ke fakakaukau ki ai:

- Ko e hā nai ha ngaahi tūkia'anga 'o hono tokangaekina fakatauhisipi 'o e tokotaha fakamamahi mo e tokotaha na'e ngaohikoviá fakatou'osi 'i he lotofale 'o e Siasí?
- 'E founa fēfē hano ngaohi ha fai'angalotu ke hoko ko e malu'anga ki ha tokotaha ngaohikovia, lolotonga ia 'oku fai e ngāue ke tokoni'i 'a e tokotaha houtamakí, ke liliu hono 'ulungaangá?
- Kapau kuo mahino mai 'oku 'ikai tali 'e he tokotaha houtamakí ke liliu 'ene tō'ongá, ko e hā leva ho'o me'a 'e fai?

Tataki ki he halafononga ko eni:

Ko e lisi eni 'o e ngaahi ngāue'anga mo e feitu'u te nau tokonia 'a kinautolu 'oku uesia pe kuo nau hiki mei 'api tupu mei hono fakamamahi'i, pehē ki hono tokoni'i 'a e tokotaha houtamakí, ke liliu 'ene tō'ongá, pehē foki kiate kinautolu, fakataha mo e fānau, 'oku nau hola mei he fakamamahi 'i he fāmili. 'Oku kehekehe pē 'a e ngaahi feitu'u tokoni, mo 'enau takitaha ngāue 'oku nau ala tokoni ai: pe ko hai 'oku lava ke nau tokoni'i pea mo e lōloa 'o e taimi tatali ki he tokoni.

Kapau ko ha fiema’u tokoni mātu’aki fakavavevave, tā telefoni ki he 000.

Kapau ko ho’o hoha’a ‘oku fekau’aki mo e malu ‘o e longā’i fānaú peá ke vakai’i ‘a e tu’utu’uni ko ia fekau’aki mo e tali pe līpooti ‘a hono pā’usi’i ‘o e fānaú. (Responding to and Reporting Child Abuse Policy)

[Ko e qaahi ma’u’anqa fakamatala eni](#)

Vic:

<https://www.dvrcv.org.au/support-services/victorian-services>

<https://www.vic.gov.au/family-violence-statewide-support-services>

Tasmania:

<https://www.safeathome.tas.gov.au/services/counselling>

<https://www.dvrcv.org.au/talk-someone/services-other-states/tas>

NSW:

<https://www.safensw.org.au/help>

<https://www.dvrcv.org.au/talk-someone/services-other-states/nsw>

Ngāue ke fai:

- Ko e ngaahi me’a ke fakakaukau ki ai:
- ‘Okú ke ‘ilo’i ‘a e ngaahi tokoni ‘oku lava ke ma’u ‘i homou feitu’u?
- Te ke ma’u fēfē kinautolu?

Ka ‘I ai ha me’a ‘oku ‘ikai te ke fu’u fakapapau’i, pe ‘okú ke fie talanoa ki ha taha ‘o fekau’aki mo ha tūkunga ‘o e nofó, fetu’utaki ki he ‘Iuniti Malu Faka’ulungaangá (Culture of Safety Unit) ‘a e Sinoti.

Talanoa fakatātā

Taimi talatalanoa. ‘E ‘oatu mavahe pē ‘a e talanoa fakatātaá.

Tokangaekina ‘o kita

Ko e ngaahi fetalanoa’aki faingata’a ke fakahoko he ‘oku ‘ohake ai e ngaahi me’a te tau ongo’i faingata’a’ia mo mafatukituki kiate kinautolu. ‘Okú mahu’inga ma’u pē ke tau fakapapau’i, ‘oku tau tokangaekina pē mo kinautolu.

Ko e ngaahi tafa’aki eni ke fakamahu’inga’i:

Fakaesino – Ngaahi me’a ‘okú ne tokoni ki he’etau mo’ui lelei fakasinó.

Faka’atamai – Ngaahi me’a ‘okú ne tanumaki ‘a e mohu founzá mo e ‘ilo’i kitá.

Fakasōsiale- Ngaahi founga ke tau kau ki ai ke ala ma’u ‘a e poupou ‘a e ni’ihi kehe.

Mo’ui angama’a - Ngaahi me’a ‘okú ne ‘oatu ha taumu’a ma’á u ‘i māmani.

Fakalaumālie – Ngaahi me’a ‘oku tokoni ki ho Laumālié, hangē ko e lotu mo e fakalaulauloto.

Ngāue ke fai:

- ‘Okú ke tokanga’i fēfē koe?
- Ko hai ‘okú ke talanoa ki ai ‘o kapau ‘okú ke faingata’a’ia, pe kau ‘i ha fepōtalanoa’aki ‘oku fakamamahi?